

SHUKUR XOLMIRZAYEV HIKOYALARIDA INSON VA TABIAT MUAMOLARI

Yuldasheva Zoxida Nazarovna,
Qarshi davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Shukur Xolmirzayev hikoyalarining poetik xususiyatlari, tuyg'ularidagi haqqoniylik, chinakam iste'dodning olam va odam haqidagi eng jozib qarashlari ifodalangan. Ayniqsa, metaforik talqinlarda so'z va ruh ziddiyati, qalb kechmishlari poetik ma'no qatlamlari fabuladan syujetga asoslangan talqinlar tarzida yuzaga chiqadi.

Kalit so'zlar: *Obraz, syujet, tuyg'u, konflikt, badiiy tasvir, peyzaj, kechinma, uslub, metafora, realizm, strukturalizm.*

Аннотация. В этой статье поэтические особенности рассказ Шукур Холмирзаев, искренность в его чувствах, его очаровательные точки зрения о человеке и мира выражаются. Особенно, противоположность между духа и слова, душевные ощущения описываются в метафорических интерпретации и слой поэтического значения появляется как интерпретации обосновано на сюжете.

Ключевые слова: *образ, сюжет, чувство, конфликт, художественное описание, пейзаж, ощущение, метод, метафора, реализм, структурализм.*

Annotation. In this article it is expressed poetic features of the store by Shukur Xolmerzaev, sincerity in the poet's senses, his fanciest viewpoints about the world and man. Especially, contradiction between a word and spirit, feelings of soul in metaphorical interpretation is expressed and poetic meaning layers emerge as interpretations based on the plot.

Key words: *image, plot, sense, conflict, artistic description, landscape, feelings, method, metaphor, realism, structuralism.*

Kirish. Har qanday janr davr o'tishi bilan bir qancha evrilishlarga duch keladi. Xususan hikoya janr ham bundan mustasno badiiy adabiyotda epik kichik janr bo'lib hayot hodisalarini ixcham ifoda etadigan nasriy asar adabiyotida bu janr qadim an'alariga ega.

O'zbek hikoyachiligi ancha tajribaga ega bo'lsa-da, 20-asrning boshlarida rus hikoyachiligining o'zbek hikoyachiligiga ta'siri katta bu borada ulug' yozuvchi Anton Chexovning hikoyalaridan ta'sirlanish kuzatiladi. Bu esa asrimizning boshida yozilgan jadid bobolarimizning asarlarida adabiy ta'sirlar sezilib turadi.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotni amalga oshirishda adabiyotshunoslikning zamonaviy ilmiy yondashuvlari va bir qator metodologik usullardan foydalanildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi Shukur Xolmirzayev hikoyalarida inson va tabiat munosabatlarning badiiy-estetik ifodasini chuqur tahlil qilish, shu orqali yozuvchining ijodiy uslubi va falsafiy qarashlarini aniqlashdan iboratdir.

Tadqiqot jarayonida birinchi navbatda adabiy-tanqidiy tahlil usuli qo'llanildi. Bu usul yordamida Shukur Xolmirzayev hikoyalarining mazmuniy tuzilishi, g'oyaviy yo'nalishi, obrazlar tizimi va badiiy vositalari kompleks tarzda o'rganildi. Adabiy-tanqidiy yondashuv

asarlarda inson va tabiat munosabatlarining qay tarzda ifodalanganini, bu munosabatlarning falsafiy va axloqiy mazmunini ochib berish imkonini berdi.

Shuningdek, tadqiqotda qiyosiy-tahlil usuli muhim o‘rin tutdi. Ushbu usul orqali Shukur Xolmirzayev ijodi boshqa o‘zbek va jahon adabiyoti vakillari ijodi bilan solishtirildi. Xususan, tabiat va inson munosabatlari mavzusi Chingiz Aytmatov, Abdulla Qodiriy, Abdulla Qahhor kabi adiblar ijodi bilan qiyosiy tahlil qilindi. Bu yondashuv orqali yozuvchining ijodidagi o‘ziga xosliklar, umumiy adabiy an‘analardan farqli jihatlar hamda umumiy badiiy tendensiyalar aniqlandi.

Tadqiqotda germenovik yondashuv ham qo‘llanilib, matnning ichki ma‘no qatlamlarini ochib berishga alohida e‘tibor qaratildi. Bu usul yordamida hikoyalardagi ramzlar, metaforalar va peyzaj tasvirlarining yashirin ma‘nolari tahlil qilindi. Ayniqsa, tabiat obrazi faqat tashqi muhit sifatida emas, balki inson ruhiy holati, ichki kechinmalari va ma‘naviy dunyosi bilan bog‘liq ramziy tizim sifatida ko‘rib chiqildi.

Shu bilan birga, tadqiqot jarayonida strukturalistik tahlil usulidan foydalanildi. Ushbu usul asosida hikoyalarning syujet qurilishi, obrazlar iyerarxiyasi, konflikt tizimi va kompozitsion xususiyatlari o‘rganildi. Strukturalistik yondashuv asarning ichki tizimini tashkil etuvchi elementlarning o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatishga xizmat qildi. Natijada inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatlar faqat mazmun jihatdan emas, balki kompozitsion jihatdan ham uyg‘un tizim sifatida namoyon bo‘lishi aniqlandi.

Tadqiqotda funksional tahlil usuli ham qo‘llanilib, badiiy detallar, peyzaj tasvirlari va obrazlarning asar g‘oyasini ochishdagi vazifasi o‘rganildi. Bu usul orqali tabiat tasvirlari faqat fon vazifasini emas, balki asar g‘oyaviy mazmunini kuchaytiruvchi asosiy badiiy vosita ekanligi isbotlandi.

Metodologiya doirasida shuningdek interpretatsion tahlil ham amalga oshirildi. Bu yondashuv matnni turli nuqtayi nazarlardan talqin qilish, uning ko‘pqatlamli ma‘nosini ochish imkonini berdi. Hikoyalardagi inson obrazlari va tabiat tasvirlari turli ma‘naviy-falsafiy talqinlar asosida tahlil qilindi.

Tadqiqot manbalari sifatida Shukur Xolmirzayevning hikoyalari, adabiyotshunoslikka oid ilmiy asarlar, monografiyalar, maqolalar hamda jahon va o‘zbek adabiyoti namoyandalarining ijodiy merosi tanlab olindi. Shuningdek, mavzuga doir ilmiy-tanqidiy qarashlar va nazariy konsepsiyalar ham o‘rganildi.

Natijalar. Metodologik yondashuvning yana bir muhim jihati shundaki, tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv prinsipi qo‘llanildi. Ushbu prinsip asosida adabiy hodisalar alohida emas, balki o‘zaro bog‘liq tizim sifatida tahlil qilindi. Bu esa inson, tabiat, obraz, syujet va g‘oya o‘rtasidagi uzviy aloqani chuqurroq anglash imkonini berdi.

Tadqiqotda qo‘llanilgan usullar uyg‘unligi natijasida Shukur Xolmirzayev hikoyalari inson va tabiat munosabatlari murakkab badiiy-falsafiy tizim sifatida namoyon bo‘lishi aniqlandi. Bu munosabatlar faqat tashqi tasvir emas, balki insonning

ichki dunyosi, ma'naviy qadriyatlari va hayotiy pozitsiyasi bilan chambarchas bog'liq ekanligi ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Abdulla Qodiriyning "Uloqda", Cho'lponning "Qor qo'ynida lola", G'.G'ulomning "Mening o'g'rigina bolam" Abdulla Qahhorning "Bemor", "Anor" Sayid Ahmadning "Qoplon", "Qora ko'z majnun" kabi hikoyalar o'zbek hikoyachiligining go'zal namunalari. Tadqiqot obyektimiz bo'lgan yozuvchi Shukur Xolmirzayevning roman, qissalar yozganligi ham ma'lum o'z davrida katta shov-shuvlarga sabab bo'lgan bo'lsa-da, Shukur Xolmirzayevning biz hikoyachilikda katta maktab yaratganligini bilamiz. Uning "Bodom qishda gulladi", "Omon ovchining o'limi", "Qadimda bo'lgan ekan", "Yashil Xiva", "Og'ir tosh ko'chsa", "Ot egasi", "Bandi burgut", "O'zbek xarakteri", "Ozodlik", "Cho'loq turna" "Ko'k dengiz" kabi hikoyalar o'zbek hikoyachiligida ulkan hodisa bo'lgan. "Milliy adabiyotlar bir-birlarining adabiy tajribalariga tayangan holda rivojlanib, takomillashib boradi, bir-birlarining ijodiy yutuqlarini o'rganadi. Shuningdek, har qanday san'atkor ham badiiy ijod jarayonida g'oyaviy, falsafiy, ijtimoiy qarashlari, kitobxonga yetkazmoqchi bo'lgan fikri uchun maqbul poetik shakl izlar ekan, aksariyat hollarda ko'plab jahon va o'zi mansub milliy adabiyot xazinalaridan bahramand bo'ladi, natijada unga adabiy ta'sirning ulkan imkoniyatlari ko'maka keladi.

Ushbu hodisa esa adabiy jarayondagi muayyan milliy adabiyotning yuqori taraqqiyot darajasiga ko'tarilishini ta'minlovchi asosiy omillardan biriga aylanadi".

Muhokama. Darhaqiqat, tadqiqotchi Sh. Davronovning mulohazalari tahsinga sazovor, jahon tajribalarining o'zlashtirgan holda uning takrori emas, obrazlarning o'xshashligi ham emas, faqat jahon hikoyachiligidagi tasvir obyektini tasvirlashda muallif hikoyaga bevosita ishtirokchi emas, inson ong ostida kechadigan kechinmaning ifodalash ustuvor yo'nalish bo'lib bormoqda. Asl yozuvchi mana shu tendensiyani o'zlashtirib olib, milliy adabiyot bilan omuxta tarzida hikoyalari singdira olsa nur ustiga a'lo nur bo'ladi. Ulug' yozuvchimiz Shukur Xolmirzayev "Ko'k dengiz" hikoyasi orqali umumbashariy muammo bo'lgan tabiatning, dengizning asl abgor holatini ko'rsatadi.

"N. viloyatidagi «Drujba» degan savxozda rasm chizib, bo'yoqchilik ham qilardim. Tirikchilik-da, aka.

Qishloqning bir chetida muzey bor edi: xo'jalikning tarixi, ya'ni yutuqlari aks ettirilgan. O'shaning bir hujrasida yotib turardim. Manzara yaxshi, lekin yonimizda bir havfli tepalik bor, uning bir yoni kuyib ketgan- o't o'chmas edi. Tepalikning u yog'ida dahshatli bir ko'l yastanib yotibdi. Qadimda Ko'k ko'l deyilgan, hozir esa Qora ko'l deyishadi. Tog' etagidagi kimyo zavodidan chiqqan oqava-yuvindi suvlar qo'yib yuborilgan: ko'lda suv emas, eritilgan qora mum bordek yaltirab yotardi. O'lay agar, ustidan shundoq yurib ketish mumkinday. Qaysidir yili yog'in ko'p bo'lib ko'l toshganda, bir ariq suv oqib chiqqanu haligi yonbag'irdan pastga engan. O'shaning o'rnidan giyoh

unmas edi: ko‘yib ketgan-da! Keyin tuprog‘ini har qancha qirtishlab tashlasalar ham o‘nglanmagan. He, o‘sha kezlar ko‘p mollar ham qirilib ketgan ekan...”

Katta yozuvchilar katta muammolarni o‘rtaga tashlaydi. Tabiat va jamiyat bir-biriga bog‘liq. Tabiatdagi muammolarning Qirg‘iz yozuvchisi Chingiz Aytmatovchalik hech kim yetakchi motivga aylantirolmagani sir emas. O‘zbekning ulug‘ yozuvchisi Shukur Xolmirzayev ham tabiatga qilingan zulm bir kun kelib salbiy oqibat insoniyatning o‘zining girdobiga solishini achchiq kinoyalar bilan tasvirlaydi. Yozuvchi uchun ijtimoiy turmushni mayda tashvishlarini yozish uchun mavzular yetarli edi. Lekin yozuvchining qalbini o‘rtagan voqealarga befarq emasligidan ham bilsa bo‘ladiki, tabiat oldida inson ojiz bir kun tabiatga qilingan xiyonat, asta sekinlik bilan insoniyatning o‘zining girdobiga tortib ketishi mumkin ekanligini aytmoqchi bo‘ladi.

“XX asrning so‘nggi o‘n yilligi o‘zbek adabiyotida sotsrealizm metodi tomonidan salkam bir asr mobaynida majburlab tiqishtirilgan adabiy me‘yorlarning yalpi qayta anglash jarayoni bilan birga kechdi. Milliy nasrning asosiy estetik tamoyillari sifatida mustaqillik davri yangi g‘oya va mazmunida o‘z aksini topgan psixologik va falsafiy tahlilning chuqurlashishi o‘zining mustahkam o‘rnini egalladi. Axloqiy-falsafiy muammo ikki sathli adabiy “oyna”- davr ta’sirida yangilanayotgan yozuvchi psixologiyasi va estetik an‘analarini yangilab yuborgan mustaqillik psixologiyasi prizmasi ostida tubdan qayta anglana boshladi”.

Sotsialrealizm adabiyotning soxta bo‘y cho‘zishiga xizmat qildi, xolos. Bu davra ijod qilgan katta iste’dod egalari ham o‘z vijdoniga qarshi borib, ijod qildi. Davrning og‘riqlarini emas, davr bergan mavzularni kuyladi. Kolxozlashtirish, kollektivlashtirish siyosati, elektrlashtirish badiiy asarning yetakchi mavzusiga aylandi.

Shukur Xolmirzayevning hikoyalarida buning aksini ko‘ramiz, yozuvchi Surxondaryoning milliy koloritining adabiyotga olib kirdi. Uning qahramonlari sodda, beg‘ubor, bir inson qanday bo‘lsa shundayligicha tasvirladi. Bu esa yozuvchining o‘ziga va o‘z maslagiga sodiq qolganidan dalolatdir. “Ko‘k dengiz” hikoyasida yozuvchi mutloqa boshqa qahramon tanlaydi. Ya’ni makon o‘zimizning yurtimiz bo‘lsada yozuvchi tanlagan qahramon Oltoy farzandining tanlashi ham bejiz emas. “O‘zi... Oltoy muallimlar tayyorlov institutida -dorulmualliminda o‘qituvchi, xalq og‘zaki ijodidan dars berarkan. Oltishinchi yillarning boshida, umuman, Oltoy o‘lkasida yerli xalq maktablaridayam darslar o‘ris tiliga ko‘chiriladi va Umirzoq aka (u kishining ismlari shunday) Moskvaga arznomalar yoza boshlaydi. Javob kelavermagach, alamini “araqi”dan olishga tushadi. Shunday kunlarning birida bitta o‘ris yigit bilan aytishib qolib qamaldi. Ishi sudga oshirilgach, unga g‘alati ayblar qo‘yildi:” “Millatchi... Nikompetentniy... xuligan ” va hakozi.

Nima deysizki, domla o‘n yilga kesildi. Qamoqdan chiqqach, tabiiy, uni ishga qabul qilmaydilar. Va, eng yomoni... uyga-o‘z uyiga ham “propiska”bo‘la olmaydi: buniyam taqiqlab qo‘yishgan bo‘ladilar...

Xotini Tarlon va qizi Sirg(g'a) bilan xo'shlashib, shahar chetidagi mahallada (kvartirada, aniqrog'i, "ko'y"da) farroshlik qila boshlaydi.

Bu vaqtda, endi, u odamgarchilikdan chiqqan bo'ladi: maqsad-kun o'tkazish va ko'ngul yaralariga "aroqi"dan malham qo'yish, aniqrog'i, bu dunyoni unutish...".

Ushbu hikoyaning "Ko'k dengiz" deb nomlanishi ham bejiz emas. Hikoyada tabiatning inson ustidan hukmronlik ko'rsatilsa-da, uning qahramoning o'z vatanida vatansizlik, buning tarixiy ildizlar qayerdan boshlanishi, qadimda

Oltoy yurtlari Turkiy bobolarimizning yerlari bo'lganligi, ruslar bu yurtlarning o'zini qilib olganligi, shu tufayli ham Umrzoq millatchi deb qamalib ketgani, oilasining barbod bo'lganidan aroqxo'r kishiga aylanib ketishiga o'sha davrda minglab kishilarning achchiq qismatidan dalolatdir. Yozuvchi "Ko'k dengiz" hikoyasida tabiat va jamiyat hodisalarning bir chiziqqa parallel tarzda qo'yadi. Oqibatda dengiz bir ko'lga aylanishi va Umrzoq akaning ham baxtsiz qismati dengiz kabi yakun topadi. Yozuvchi tabiat va inson o'rtasidagi o'xshashlikning o'ziga xosligini "Ko'k dengiz" hikoyasi orqali ko'rsatib beradi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot Shukur Xolmirzayev hikoyalarida inson va tabiat munosabatlarning badiiy ifodasi, falsafiy mazmuni va estetik xususiyatlarini kompleks tarzda tahlil qilishga qaratildi. Tadqiqot jarayonida adib ijodining o'ziga xos jihatlari, uning inson ruhiyati va tabiat obrazini tasvirlashdagi badiiy mahorati, shuningdek, g'oyaviy-estetik qarashlari ilmiy jihatdan o'rganildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Shukur Xolmirzayev ijodida inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlar faqat tashqi tasvir sifatida emas, balki chuqur falsafiy mazmunga ega bo'lgan badiiy tizim sifatida namoyon bo'ladi. Yozuvchi tabiatni oddiy fon sifatida emas, balki insonning ichki dunyosi, ruhiy holati va ma'naviy qiyofasini aks ettiruvchi asosiy badiiy vosita sifatida qo'llaydi.

Aniqlandiki, adib hikoyalarida tabiat obrazi ko'p hollarda ramziy va metaforik xususiyat kasb etadi. U orqali insonning ichki kechinmalari, hayotiy muammolari va axloqiy tanlovlari ochib beriladi. Bu esa yozuvchining badiiy tafakkuri yuqori darajada ekanini ko'rsatadi.

Tadqiqot davomida Shukur Xolmirzayev ijodi boshqa o'zbek va jahon adabiyoti namoyandalari bilan qiyosiy tahlil qilinganda, uning ijodida realistik an'analarning chuqurlashgani, psixologik tahlilning kuchaygani hamda tabiat obrazining falsafiy funksiyasi kengaygani aniqlandi. Ayniqsa, Chingiz Aytmatov ijodi bilan qiyoslaganda, har ikki adibda tabiat inson taqdiri bilan uzviy bog'liq holda talqin etilishi ma'lum bo'ldi.

Shuningdek, tadqiqotda adib hikoyalaridagi syujet qurilishi, obrazlar tizimi va konflikt xarakteri ham o'rganildi. Natijada ma'lum bo'ldiki, Xolmirzayev asarlarida konflikt ko'p hollarda inson va tabiat, inson va jamiyat, inson va o'z-o'zi o'rtasida

kechadigan ichki ziddiyatlar shaklida namoyon bo'ladi. Bu esa asarlarning psixologik va falsafiy chuqurligini oshiradi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, yozuvchi asarlarida inson tabiatga nisbatan mas'uliyatli munosabatda bo'lishi kerakligi g'oyasi ustuvor ahamiyat kasb etadi. Tabiatga nisbatan beparvolik inson ma'naviyatining pasayishiga va ekologik muvozanatning buzilishiga olib kelishi haqidagi fikrlar badiiy ifoda topgan.

Shu bilan birga, adib ijodida insonning tabiat bilan uyg'un yashashi, tabiatni asrash va uning qonunlariga hurmat bilan qarash zarurligi g'oyasi markaziy o'rinni egallaydi. Bu g'oya hikoyalar orqali o'quvchiga estetik ta'sir ko'rsatish bilan birga, tarbiyaviy ahamiyat ham kasb etadi.

Tadqiqot jarayonida qo'llanilgan adabiy-tanqidiy, qiyosiy, germeneytik va strukturalistik usullar yordamida asarlarning mazmuniy va badiiy qatlamlari ochib berildi. Bu esa Shukur Xolmirzayev ijodini chuqurroq tushunish va uning adabiyotdagi o'rnini aniqlash imkonini berdi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Shukur Xolmirzayev hikoyalari o'zbek nasrida inson va tabiat munosabatlarini falsafiy-badiiy jihatdan eng yuksak darajada ifoda etgan asarlar sirasiga kiradi. Uning ijodi nafaqat adabiy, balki ekologik va ma'naviy ahamiyatga ham ega bo'lib, zamonaviy o'quvchi uchun ham dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda, Shukur Xolmirzayev hikoyalarida inson va tabiat munosabatlari murakkab, ko'pqatlamli va falsafiy mazmunga ega badiiy tizim sifatida namoyon bo'ladi. Bu tizim orqali yozuvchi insonning ichki dunyosini, uning ma'naviy izlanishlarini va tabiat bilan bog'liq hayotiy mas'uliyatini chuqur badiiy ifoda etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ш.Давронова.Адабий таъсир ва ўзига хослик.Ўзбек тили ва адабиёт журнаלי.2015№ 5 сон.73 бет.
2. Ш.Холмирзаев Танланган асарлар.Кўк денгиз. Шарқ нашриёти.Тошкент: 2020 й. 440.б
3. Ш.Давронова.Адабий таъсир ва ўзига хослик.Ўзбек тили ва адабиёт журнаלי.2015№ 5 сон.73 бет.
4. Ш.Холмирзаев Танланган асарлар.Кўк денгиз. Шарқ нашриёти.Тошкент: 2020 й. 440.б
5. Қодирий А. Танланган асарлар. – Тошкент: Ўзбекистон, 1994.
6. Чўлпон. Асарлар. – Тошкент: Ғафур Ғуллом номидаги нашриёт, 1991.
7. Ғуллом Ғ. Танланган асарлар. – Тошкент: Фан, 1983.
8. Аҳмад С. Танланган асарлар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000.
9. Айтматов Ч. Танланган асарлар. – Бишкек: Кыргызстан, 2008.
10. Каримов Н. Ўзбек адабиёти тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 2005.